

Kristitty virolainen

Riho Saard:

Ristitud Eestlane. Kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani. Argo 2018. 606 s. ISBN 978-9949-607-74-7.

Jotta ymmärrämme teologian tohtori Riho Saardin yli 600-sivuisen teoksen merkityksen, on lyhyt taustoitus paikallaan. Vanhastaan Viron kirkkohistorian kenttää hallitsivat baltiansaksalaiset, aivan kuten muutakin historian- ja kulttuurintutkimusta. Heidän kynästään lähteneen kirkkohistorian alkua merkitsi Carl Ludwig Tetschin kolmiosainen Kuurinmaan herttuakunnan

kirkkohistoria (*Curländischer Kirchen-Geschichte*, 1767, 1768 ja 1770), jossa sivuttiin myös Liivinmaan ja Vironmaan kirkollisia vaiheita.

Ensimmäisenä virolaisena kansansa kirkollisiin vaiheisiin tarttui Amblan lukkari Aleksander Friedrich Raudkepp. Hänen kuusi päälukua vuosilta 1786–1880 käsittävä lyhyt kirkkohistoriansa (*Isamaa kiriku lugu*) ilmestyi vuonna 1883. Viron tasavallan eli ”ensimmäisen itsenäisyyden” aikana Tarton yliopiston historiallisen teologian professori Olaf Sild laski perustan luterilaiskansalliselle ja virolaisiin keskittyvälle kirkkohistorialle. Hänen esityksensä *Eesti kirikulugu: Vanimast ajast olevikuni* (Viron kirkkohistoria vanhimmaasta ajasta nyky-päiviin) ilmestyi vuonna 1938.

Tarton yliopiston teologisen tiedekunnan lakkauttaminen elokuun lopussa 1940 lopetti Virossa kirkkohistorian akateemisen tutkimuksen. Tyhjiötä pyrki täyttämään esimerkiksi kolmiosainen kokoomateos *Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis* (Viron uskonnon ja ateismin historiasta, 1956, 1961 ja 1987). Pakolaisten keskuudessa lännessä sen sijaan Viron kirkkohistoriaa tutkittiin ja julkaistiin jatkuvasti.

Itsenäisyyden palauttamisen (1991) jälkeen myös kirkkohistorian tutkimus lähti Virossa vauhtiin. Sen komeana saavutuksena onkin Riho Saardin pitkään työstämä Viron kirkkohistorian tieteellinen kokonaisesitys, ensimmäinen alallaan.

Saard on käyttänyt runsaasti painettuja lähteitä, ja myös hänen kirjallisuusluettelonsa on pitkä. Vankka sija tietenkin on (baltian)saksalaisella tutkimuskirjallisuudella ja myös kolmen viime vuosikymmenen aikana ilmestyneellä vireällä virolaisella tutkimuksella. Kirjoittaja on myös hyvin perillä niin vanhemmasta kuin uudesta suomenkielisestä Viroa sivuavasta (kirkko) historian tutkimuksesta. Teoksen lähdepoija onkin vakuuttava. Kunkin pääluvun alkuun on lukijan kannalta oivaltavasti sijoitettu sisällön tärkeimpiä elementtejä esittelevät avainkäsitteet (s. 29, 163, 210 ja 257).

Saardilla on ollut myös joukko oppineita avustajia, jotka ovat kirjoittaneet muutaman sivun laajuisia ekskursseja. Esimerkiksi Aldur Vunk tarkastelee Vanhan-Liivinmaan pyhiinvaelluksia, joita keskiajalla tehtiin muun muassa Vastseliinaan, Uuteen Pärnuun ja Piritan luostariin. Piret Lotmanin aiheena on Tallinnassa syntynyt ja Rostockin, Wittenbergin sekä Greifswaldin yliopistoista oppinsa ammentanut kielitieteilijä ja pastori Heinrich Stahl. Kristiina Ross puolestaan käsittelee vuonna 1739 ilmestyneen vironkielisen Raamatun syntyvaiheita, Marju Kõivupuu Venäjän vanhauskoisia, joihin esimerkiksi Peipsin länsirantaa kiertävä nykymatkaillijakin törmää, ja Riho Saard Tallinnan tuomiokirkon virolaistamista, josta paikallisten saksalaisten kanssa 1921 virinnyt katkera riita ratkesi vasta vuosia myöhemmin. Hyvä lisä on myös Maarja Vainon kirjoitus Viron 1900-luvun kirjallisuuden uskonnollisesta ulottuvuudesta.

Teoksen lopussa on luetteloita, hakemistoja ja taulukoita lähes 200 sivun verran. Niistä suuren osan vie sivuilla 488–587 oleva tapahtumataulukko, joka kohtuuden nimessä voisi olla lyhyempi. Taulukon vasen palsta tarkastelee kronologisesti yleisen kirkkohistorian tapahtumia, oikeanpuoleinen Vironmaan ja Liivinmaan kirkollisia vaiheita.

Teoksessa on neljä päälukua: I Myöhäiskeskiaika: Tanskalais- ja saksalaisaika (1206–1561); II Uuden ajan alku: Ruotsin ja Puolan aika (1561–1710); III Uusi aika: Venäjän kausi (1710–1918) ja IV Viron tasavallan, miehitysten ja jälleen itsenäistymisen aika. Kukin pääluvuista, alaluvuista puhumattakaan, kertoo myös siitä, mistä syrjäinen Suomi on välttynyt: muualta tulleiden usein virolaiset alistavasta ja väkivaltaisesta herruudesta.

Isäntiä virolaisilla on siis ollut aikamoinen joukko. Aikakautta 1206–1561 hallitsivat (aluksi) tanskalaiset, sitten yhä enemmän saksalaiset ja Rooman kirkko, jotka pappien, aatelisten, kauppioiden ja sotureiden avulla aloittivat levittäytymisensä nyky-Viron, (”tyhjiön”), alueelle. Syntyivät seurakunnat ja hiippakunnat, ja paikalle tulivat myös muun muassa sisterssiläiset, dominikaanit, fransiskaanit ja birgittalaiset. Vapaa virolainen talonpoika ei ollut saksalaisen herran helposti kammitoitaisena, vaikka feodalismi saikin lopulta ylioitteen.

Kauden lopulla Vanhalle-Liivinmaalle alkoi levitä reformaatio, joka vaikutti paitsi kirkolliseen myös maalliseen elämään. Saard nostaa esille useita Pohjois-Virossa vuonna 1561 alkaneen Ruotsin-ajan luterilaisia vaikuttajia, kuten suomalaisten reformaattorin ja Turun piispan Mikael Agricolan pojan Kristian Agricolan. Hän toimi Tallinnan piispana vuosina 1583–1586 eli varhaiseen kuolemaansa saakka. Oma lukunsa oli luterilaisen puhdasoppisuuden tiukka taistelija, Västeråsin piispa Johannes Rudbeckius vanhempi, joka vuonna 1627 teki kuuluisan visitaatiomatkansa Vironmaalle. Liivinmaan puolella eli virolaisten asuinalueen eteläosassa nosti Puola-Liettuan vallan alla päätään määrätietoinen katolilaistaminen. Saard käsittelee verraten laajasti, ja syystäkin, myös kirkollisen kansanopetuksen juurtumista Ruotsin-ajan Baltiaan sekä vironkielisen kulttuurin ensimmäistä päännostoa.

Venäjän-aika, joka Suomessa kesti reilun vuosisadan, piti virolaisia otteessaan runsaat kaksisataa vuotta, eli suuresta Pohjan sodasta 1710 maan vuonna 1918 tapahtuneeseen itsenäistymiseen saakka. Vallanpitäjät eivät kuitenkaan olleet kiinnostuneita luterilaisuudesta, joka sai elää omaa elämänsä. Virolaisten alueelle levisivät muun muassa uskonelämän uudistajat eli pietismi ja herrnhutilaisuus.

Pietismi tuli yhtäältä Hallen yliopistossa opiskeluiden, Tallinnasta ja Narvasta peräisin olevien ylioppilaiden, toisaalta Tobolskista palaavien sotavankien mukana. Alun kartanoon muodostui ”Viron Halle”. Pietismiäkin suurempi merkitys oli herrnhutilaisuudella.

Sen leviämistä Viroon vauhditti liikkeen perustajan Nikolaus Ludvig von Zinzendorffin vierailu Riiassa ja Tallinnassa 1736. Laajalle juurtunut herrnhutilaisuus kiellettiin vuonna 1743, mutta Aleksanteri I palautti liikkeelle täyden toimintavapauden vuonna 1817.

Oma merkittävä kehityskulkunsa oli 1840-luvulta alkanut, Pietarin suosima ja siksi vahvaa poliittista tukea saanut ortodoksian voimistuminen. Tätä tärkeää vaihetta Saard käsittelee laajasti.

Viimeinen pääluku tarkastelee muun muassa viroilaisten vihdoin tapahtunutta vaikutusvallan lisääntymistä Viron tasavallan luterilaisessa kirkossa, maan hallinnon suhtautumista luterilaiseen kirkkoon ja sen teologisiin virtauksiin sekä ortodoksisen kirkon asemaa, vapaakirkollisia liikkeitä ja myös roomalaiskatolisen kirkon merkitystä.

Puolivuosisatainen neuvostomiehitys vaati kirkon hengissä pysymiseltä monenlaiset keinot. Vallinnutta tilannetta kuvaa hyvin yksi Saardin alaotsikoista: ”Ollako vai eikö? 1970-luvun kirkon yleinen depressio.” Seuraavalla vuosikymmenellä kirkot ja uskonto palasivat jälleen julkisuuteen, ja tätä ”uuden heräämisen” vaihetta kirjoittaja kuvaa laajasti. Sivun 439 kartta kertoo omaa kieltään Viron kirkollisesta ”maastosta” vuonna 2017.

Liiankin usein väitetään, että suomalaisten ja viroilaisten profaani historia on enemmän tai vähemmän samankaltaista. Näinhän asia ei ole, ja samaa on sanottava kummankin kansan kirkkohistoriasta. Yksiä ja toisia samankaltaisia tapahtumia ja ilmiöitä voimme kyllä havaita, mutta erot ovat kuitenkin tavattoman suuria. Ajateltakoon vaikka saksalaisuuden aina 1900-luvun alkuun saakka dominoimaa Viron kirkkoa, Venäjän voimakasta tukea ortodoksisuudelle 1800-luvulla sekä neuvostoajan virallista ateismia.

Riho Saard on pitänyt monenlaiset langat käsissään ja rakentanut modernin ja ammattimaisesti kirjoitetun esityksen maansa moni-ilmeisistä kirkollisista vaiheista.

Seppo Zetterberg, emeritusprofessori
Jyväskylän yliopisto